

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA O‘ZBEK TILINING IJTIMOYIY-KOMMUNIKATIV AHAMIYATI

Ergashova Munisa Hoshim qizi

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti, o‘qituvchi

Xalikova Asal Nurjan qizi

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti, talaba

Tel nomer: +998971376766

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23669572>

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘zbek tilining ijtimoiy-kommunikativ ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Bolalarning nutqiy rivojlanishi, ularning tengdoshlari va tarbiyachilar bilan muloqot madaniyatini shakllantirishda ona tilining o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘zbek tili bolaning ijtimoiylashuvi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirishi va milliy o‘zlikni anglashining muhim omili sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning samarali shakl va usullari, jumladan o‘yin, suhbat, ertak va dialogik nutq mashqlari asoslab beriladi. Maqolada tarbiyachining nutq madaniyati, til muhitini yaratish va oila bilan hamkorlikning ahamiyati ham alohida ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalarida til o‘rgatish sifatini oshirishda amaliy ahamiyatga ega.*

***Kalit so‘zlar:** maktabgacha ta’lim, o‘zbek tili, ona tili, ijtimoiy-kommunikativ kompetensiya, nutq rivojlanishi, muloqot madaniyati, ijtimoiylashuv, til muhiti, tarbiyachi nutqi.*

Maktabgacha yosh davri nutqiy rivojlanishning eng sezgir bosqichi hisoblanadi. Bu yoshda bola ona tilining fonetik, leksik va grammatik asoslarini o‘zlashtiradi, nutqni muloqot vositasi sifatida qo‘llashni o‘rganadi. L.S. Vigotskiy fikricha, til nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkurning shakllanish quroli hamdir³⁵. Vigotskiy fikricha, bola rivojlanishida nutq va tafakkur dastlab alohida chiziqlar bo‘ylab rivojlanadi: tafakkurning nutqqacha bosqichi va nutqning intellektidan oldingi bosqichi mavjud. Taxminan ikki yoshda bu chiziqlar qo‘shiladi: nutq aqlga, tafakkur esa nutqqa xos bo‘lib qoladi. Aynan shu nuqtadan boshlab bolaning tili tafakkur quroliga aylanadi.

Huquqiy asos sifatida “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun bolaning har tomonlama rivojlanishi, shu jumladan nutqiy rivojlanishi uchun sharoit yaratishni belgilaydi³⁶. Davlat tili haqidagi qonunchilik esa o‘zbek tilining ta’lim tizimidagi maqomini mustahkamlaydi³⁷.

³⁵ Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений: в 6 т. Т. 2. – Москва: Педагогика, 1982. – 504 с.

³⁶ O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – O‘RQ-595-son, 2019-yil 16-dekabr

³⁷ O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni (yangi tahrir). – 1995-yil 21-dekabr

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi. Bu tushuncha D. Haymz tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. U tilni faqat grammatik jihatdan bilish yetarli emasligini, nutqni vaziyatga mos qo'llash qobiliyati ham zarurligini asoslagan³⁸.

Ijtimoiy o'zaro ta'sir nazariyasi. Vigotskiy ta'limotiga ko'ra, bolaning nutqi dastlab kattalar bilan muloqotda shakllanadi, keyin ichki nutqqa aylanadi. “Yaqin rivojlanish zonasi” g'oyasi tarbiyachi bilan dialogning rolini asoslaydi³⁹. J. Bruner bu g'oyani davom ettirib, kattalarning bola nutqini qo'llab-quvvatlashini “scaffolding” til o'zlashtirishning muhim sharti deb ko'rsatdi⁴⁰.

Nutq funksiyalari. M. Xelliday til funksiyalarini (instrumental, boshqaruvchi, o'zaro aloqa, shaxsiy, evristik, tasavvur qilish, axborot berish) ajratgan. Maktabgacha yoshda bu funksiyalar o'yin va kundalik muloqotda shakllanadi⁴¹.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida o'zbek tili bir nechta ijtimoiy-kommunikativ vazifani bajaradi. Birinchidan, u ijtimoiylashuv vositasi bo'lib xizmat qiladi: bola tengdoshlari va kattalar bilan muloqotda salomlashish, iltimos qilish, minnatdorchilik bildirish kabi muloqot odobini o'zlashtiradi. Ikkinchidan, ertak, maqol, topishmoq, alla kabi xalq og'zaki ijodi namunalari orqali ma'naviy-axloqiy tarbiya quroliga aylanadi va milliy qadriyatlarni singdiradi. Uchinchidan, ona tilidagi muloqot bolada o'z xalqi, madaniyati va Vatani haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantirib, milliy o'zlikni anglash omili bo'ladi. To'rtinchidan, rivojlangan og'zaki nutq keyinchalik o'qish va yozishni o'zlashtirishga poydevor bo'lib, bolani maktabga tayyorlaydi. Beshinchidan, ko'p millatli guruhlarda o'zbek tili bolalar o'rtasidagi muloqot vositasi sifatida birlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi.

Maktabgacha yoshda kommunikativ kompetensiya asosan o'yin va kundalik muloqot orqali rivojlanadi. Syujetli-rolli o'yinlarda bolalar rollarni taqsimlab dialog quradi, bu dialogik nutqni va rolga mos til tanlash malakasini shakllantiradi. Suhbat va hikoyalash tarbiyachi savollari asosida fikrni bayon qilish orqali monologik nutqni va mantiqiy bog'lanishni rivojlantiradi. Ertak va drammatizatsiya lug'atni boyitadi, nutqning ifodaliligini oshiradi. Nutqiy mashqlar va topishmoqlar talaffuz hamda so'z tanlash malakasini mustahkamlaydi. Oila bilan hamkorlik, ya'ni ota-onalar uchun maslahatlar va birgalikdagi tadbirlar esa uyda til muhitining bog'cha bilan uzviy davom etishini ta'minlaydi. Bu jarayonda tarbiyachining roli alohida ahamiyatga ega.

Tarbiyachi bolalar uchun nutqiy namuna vazifasini bajaradi. Uning nutqi quyidagi talablarga javob berishi kerak: adabiy me'yorga muvofiqlik, ravshanlik, ifodalilik, boy lug'at. Tarbiyachi guruhda til muhitini yaratadi: rasmiy lug'atlar, kitob burchagi, ertak va she'rlar jamlanmasi, kundalik suhbat daqiqalari. Bu bola nutqining rivojlanishida pedagogik sharoit sifatida qaraladi.

Olib borilgan tahlil maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'zbek tili bolaning ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishida yetakchi omil ekanini ko'rsatdi.

³⁸ Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics: Selected Readings. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293

³⁹ Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. – Москва: Смысл; Эксмо, 2004. – 45-47 с.

⁴⁰ Bruner J. Child's Talk: Learning to Use Language. – New York: W.W. Norton, 1983. – 302-308

⁴¹ Halliday M.A.K. Learning How to Mean: Explorations in the Development of Language. – London: Edward Arnold, 1975.

Birinchidan, maktabgacha yosh nutqiy rivojlanishning eng sezgir davrlaridan biri bo‘lib, bu davrda ona tili bola uchun faqat aloqa vositasi emas, balki tafakkurni shakllantiruvchi qurol vazifasini ham bajaradi. Vigotskiy, Haymz, Bruner va Xelliday qarashlari bolaning kommunikativ kompetensiyasi kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda, o‘yin va kundalik faoliyat jarayonida shakllanishini asoslaydi.

Ikkinchidan, o‘zbek tili bog‘chada ijtimoiylashuv vositasi, muloqot odobini singdirish quroli, xalq og‘zaki ijodi orqali ma‘naviy-axloqiy tarbiya berish omili va milliy o‘zlikni anglash asosi sifatida xizmat qiladi. Rivojlangan og‘zaki nutq bolani maktabda o‘qish va yozishni o‘zlashtirishga tayyorlaydi, ko‘p millatli guruhlarda esa bolalar o‘rtasidagi muloqotni ta‘minlaydi.

Uchinchidan, bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda syujetli-rolli o‘yin, suhbat va hikoyalash, ertak va dramatizatsiya, nutqiy mashqlar hamda oila bilan hamkorlik samarali shakl va usullar hisoblanadi. Bunda tarbiyachi nutqiy namuna bo‘lib, guruhda til muhitini yaratishi muhim pedagogik shart sanaladi.

To‘rtinchidan, “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi hamda “Davlat tili haqida”gi qonunlar o‘zbek tilining maktabgacha ta’limdagi o‘rni uchun huquqiy asos yaratadi.

Tavsiya

1. Tarbiyachilarning nutq madaniyati va nutq o‘stirish metodikasi bo‘yicha malakasini muntazam oshirib borish.
2. Bolalarning yosh xususiyatlariga mos, o‘zbek tilidagi sifatli o‘quv-didaktik materiallar, audio-ertaklar va interaktiv vositalarni ko‘paytirish.
3. Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirib, uyda bola bilan muloqot va kitob o‘qish madaniyatini shakllantirish.
4. Bolalar nutqiy rivojlanishini muntazam kuzatib borish va nutqiy kamchiliklarni erta aniqlash tizimini joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений: в 6 т. Т. 2. – Москва: Педагогика, 1982. – 504 с.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi Qonuni: 2019-yil 16-dekabrda O‘RQ-595-son // Lex.uz: <https://lex.uz/docs/-4646908>.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Davlat tili haqida»gi Qonuni (yangi tahrir): 1995-yil 21-dekabrda 167-I-son // Lex.uz: <https://lex.uz/docs/-121051>.
4. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics: Selected Readings / ed. by J.B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.
5. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. – Москва: Смысл; Эксмо, 2004.
6. Bruner J. Child's Talk: Learning to Use Language. – New York: W.W. Norton, 1983.
7. Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников. – Москва: Академия, 1997.